Droogleggen of doormodderen?

Over de mogelijkheden en beperkingen van onze interventies in voedselmoerassen

Herman Lelieveldt

© The Author(s) 2020

Samenvatting Het veldexperiment met de gezonde snack dat centraal staat in het artikel ‘Snacks and the City’ elders in dit nummer dwingt ons kritisch te kijken naar de aannamen die wetenschappers maken wanneer ze individueel keuzegedrag proberen te sturen. Dit experiment laat zien dat het nog niet zo eenvoudig is om mensen via nudging – het makkelijker maken van de betere keuze, zonder slechtere keuzen uit te sluiten – tot gezonder verdrag te verleiden. Dat maakt het onvermijdelijk om naar een veel breder scala van interventies te kijken (belastingen, ruimtelijke ordeningsregels), waarbij we ons steeds weer moeten afvragen hoe ver we willen gaan in het sturen van keuzen die wellicht ook vanzelf beter worden als gevolg van langzame culturele veranderingen.

Trefwoorden nudging · gezondheidsbeleid · rationele-keuzegedrag · interventies · obesogene omgeving

Between reclamation and muddling through Strategies to tackle food swamps

Abstract The field-experiment with the healthy snack forces us to critically assess the assumptions that underlie our work as scholars, in particular when we try to influence the choices of individuals. In this comment I argue that we should critically assess nudging—offering people better choices, without removing the existing choice options—as an intervention and should explore a far broader range of more stringent interventions. However, when doing so, we are forced to at the same time to ever more critically assess our

capacity to steer choices, and take account of the possibility that outcomes may also surface in the longer run as a result of cultural changes.

Keywords nudging · health policy · rational-choice · interventions · obesogenic environment

Een perfecte mislukking

Als empirisch politicoloog kijk ik met enige jaloezie naar het vrijwel perfect uitgevoerde veldexperiment van de onderzoeksgroep van Denise de Ridder. Alles leek te kloppen aan de door hen gekozen opzet: een uitgebreide analyse van het snackgedrag van mensen en de eisen die zij aan een gezonde snack stellen; een in het echt uitgevoerde interventie waarbij kosten nog moeite zijn gespaard om een gezonde keuze te faciliteren; en de tijd en ruimte om tijdens het experiment verschillende parameters te variëren om zo te zien hoe ze het keuzegedrag beïnvloeden. Maar dan het resultaat: niet meer dan vijf taartjes per dag verkocht! Alles wat volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten uit de keuzepsychologie zou moeten werken, blijkt geen of nauwelijks effect te hebben. Dit experiment is daarmee een typisch voorbeeld van operatie geslaagd, patiënt overleden. Wetenschappelijk leren we hier enorm veel van, maar de gestage toename van overgewicht en obesitas gaan we met dit hippe karretje en dito snack geen halt toeroepen.

In deze bijdrage bouw ik voort op de verschillende verklaringen die de auteurs geven voor dit perfect mislukte experiment. De resultaten dwingen ons niet alleen te kijken naar de vraag in hoeverre interventies in individuele keuzeopties überhaupt zoden aan de dijk zetten, maar vereisen ook een kritische blik op de mindset waarmee de empirisch-positivistische wetenschap de sociale werkelijkheid denkt te kunnen begrijpen en vormen.

H. Lelieveldt (✉)
 Vakgroep Sociale wetenschappen, University College
 Roosevelt, Middelburg, Nederland
h.lelieveldt@ucr.nl

Om met dat laatste te beginnen: de Amerikaanse politicoloog Deborah Stone spreekt in haar *Policy Paradox. The art of political decision making* over het rationaliteitsproject dat ten grondslag ligt aan de meeste gedragswetenschappen en aan het meeste beleid dat tot stand komt in democratische stelsels [1]. Deze benadering gaat er vanuit dat mensen rationele wezens zijn; dat mensen hun individueel en autonoom handelen en hun gedrag baseren op kosten-batenanalyses; en dat wij wetenschappers en beleidsmakers in staat zijn een problematische situatie objectief en eenduidig te analyseren en zo dus ook effectief kunnen ingrijpen om ongewenst gedrag in de juiste richting te sturen.

Gebaseerd op verkeerde aannamen

Het veldexperiment met de gezonde snack voldoet volledig aan deze genoemde aannamen van het rationaliteitsproject. Maar wat nu als ze niet blijken te kloppen? Dan zouden we niet verrast moeten zijn dat de interventie veel minder effectief is dan we tevoren hadden gedacht. Kijken we goed naar de reflectie van de auteurs, dan zien we dat ze achteraf – met dank aan hun eigen discipline – gaten in dit model schieten. Belangrijkste inzicht: de kloof tussen intenties en gedrag, iets wat op een iets andere manier naar voren gebracht is door de twee systemen die de psycholoog Daniel Kahneman in zijn *Thinking fast and slow* onderscheidt [2]. Bij forenzen die hun woonwerkverkeer tot op de minuut plannen staat systeem 1 – snel, intuïtief, automatisch, instinctief – op volle kracht aan, terwijl systeem 2 – langzaam, rationeel, handmatig, cerebraal – moeilijk te activeren is. De gehaaste treinreiziger zit tussen station en bestemming in een volledig door routine gedreven handelingsmodus, en staat niet open voor een vreemde, nieuwe impuls die dwingt tot het maken van afwijkende keuzen.

Dan het tweede punt dat de auteurs te berde brengen. Was deze interventie zichtbaar genoeg? Nee. Ik vrees dat de meeste treinreizigers zich nauwelijks bewust waren van deze nieuwe optie. Voor wetenschappers en beleidsmakers die maanden bezig zijn met het uitdenken van interventies, is dat toch steeds weer een verrassing.

Wie in een ivoren toren of beleidskoker maar lang genoeg met het uitdokteren van een interventie bezig is, krijgt altijd last van een zekere beroepsmatige bijziendheid. En voor alle duidelijkheid: ook politiciologen hebben hier last van.

De grenzen van nudges

De in 'Snacks and the City' getrokken conclusie van de onderzoekers zelf dat de interventie niet prominent en niet omvattend genoeg was, is dus een juiste. Daarmee komen we aan bij de meer fundamentele vraag of nudging – het beïnvloeden van keuzen door deze anders aan te bieden of te verruimen, maar niets te

verbieden – als een zinvolle interventiestrategie gezien moet worden om gedragsverandering te bewerkstelligen.

Waar het om een gezonde voedselomgeving gaat, denk ik dat er serieuze grenzen zijn aan de bruikbaarheid van nudges. Thaler en Sunstein hebben hun nudge-benadering filosofisch onderbouwd met het begrip 'libertair paternalisme' [3]. Maar hoe mooi de term ook is, er zit een inherente spanning, of misschien zelfs wel contradictie in dit begrippenpaar. Op systeemniveau hebben critici als de Britse politicoloog Will Leggett terecht opgemerkt dat we de benadering in zijn essentie kunnen zien als een poging om de neoliberale marktordening te redden door in strategische domeinen de keuzeset van het individu te beïnvloeden, zonder bepaalde zaken simpelweg onmogelijk te maken [4]. Nudges in de voedselomgeving staan daarmee eigenlijk gewoon in het verlengde van het vrijekeuze-paradigma van *better informing consumers* dat voedselproducenten en retailers steeds weer uit de kast halen wanneer er een suikertaks of wettelijk verbod op ongezonde producten dreigt.

In zijn filosofische beschouwing *Kunnen we een betere wereld kopen?* betoogt Wouter Mensink dat we een veel te grote verantwoordelijkheid op de schouders van individuele consumenten leggen, als we een eerlijker handelssysteem via het fairtradesysteem willen bewerkstelligen [5]. Zorg er in plaats daarvan voor, adviseert Mensink, dat regeringen eerlijke handelsverdragen sluiten en er wettelijke regels voor een eerlijke prijs komen. Zo zit het ook met gezond eten: nudges doen té weinig voor een té kleine groep mensen om effectief te zijn. Om echt effect te sorteren zal een grotere groep bereikt moeten worden en zal hun consumptiegedrag structureel gezonder moeten worden. Dat vraagt om maatregelen die dwingender zijn en die de samenleving collectief neemt via democratisch gelegitimeerde besluiten op gemeentelijk, provinciaal en landelijk niveau.

Droogleggen of doormodderen?

Daarmee staan we nu eigenlijk op een tweesprong. Kiezen we als het ware voor droogleggen: een pad in de richting van dwingender maatregelen – waarbij we zo nodig de politiek vragen om hier bindende regelgeving voor in te voeren? Of kiezen we voor doormodderen: accepteren we het voedselmoeras zoals het is en vertrouwen we op een langzame, maar zekere culturele omslag, waarbij we erop rekenen dat veranderende sociale normen over wat gezond eten is hun werk zullen doen [6]?

Als politicoloog zou ik samen met de psychologen, gezondheidswetenschappers, epidemiologen en sociologen, en ook met sociaal-geografen, economen en juristen het droogleggingspad verder willen verkennen. Misschien kunnen we via de nieuwe Omgevingswet *no-fry zones* instellen. Makkelijk wordt dat niet, want hoe bepaal je nu welk etablissement gezond is

en welke niet? En hoe zit het met de economische impact van zo'n droogleggingsbeleid? Al in 2005 wist *De Volkskrant* te melden dat de NS met het vastgoed en de detailhandel twee keer zoveel verdient als met het vervoeren van reizigers.

Dan maar ingrijpen in het assortiment van McDonalds, de snackbar, de bakker, de AH to go? Of toch maar een suiker- en vettax, zodat we ook de thuisnackers raken met hogere prijzen voor de frisdranken en frikadellen die ze hun huis in slepen? Er zijn talloze opties in de richting van drooglegging die we kunnen verkennen. Maar we moeten bij al deze plannen goed nota nemen van Stone's kritiek op het rationaliteitsproject en ons vermogen om effectief te interveniëren niet overschatten. Stone raadt ons aan om de samenleving niet als een markt, maar als een polis te zien. We zijn gemeenschapsdieren. Veel van wat we doen is een gevolg van emoties, ideeën, overtuigingen, groepsidentificatie, loyaliteit, gewoonten en samenwerkingszin, niet van kille kosten-batenanalyses. Het zijn allemaal factoren die we niet zo eenvoudig in onze reductionistische modellen mee kunnen nemen, maar we mogen ze niet uit het oog verliezen. Nog belangrijker is dat we ons altijd blijven realiseren dat een groot deel van het veranderende gedrag simpelweg het gevolg zal zijn van culturele veranderingen waar we weinig directe invloed op hebben, maar die we wellicht via deze kleine interventies een steuntje in de rug kunnen geven. Dat is de strategie van het doormodderen, hier niet negatief bedoeld, maar juist als tegenwicht tegen de totalitaire verleiding die altijd

op de loer ligt wanneer wetenschappers en beleidsmakers de samenleving naar hun hand willen zetten.

Open Access This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License, which permits use, sharing, adaptation, distribution and reproduction in any medium or format, as long as you give appropriate credit to the original author(s) and the source, provide a link to the Creative Commons licence, and indicate if changes were made. The images or other third party material in this article are included in the article's Creative Commons licence, unless indicated otherwise in a credit line to the material. If material is not included in the article's Creative Commons licence and your intended use is not permitted by statutory regulation or exceeds the permitted use, you will need to obtain permission directly from the copyright holder. To view a copy of this licence, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Literatuur

1. Stone D. Policy paradox: the art of political decision making. New York: W.W. Norton; 2012.
2. Kahneman D. Thinking fast and slow. London: Penguin; 2011.
3. Thaler RH, Sunstein CR. Nudge. Improving decisions about health, wealth and happiness. London: Penguin; 2011.
4. Leggett W. The politics of behavior change: nudge; neoliberalism and the state. Policy Polit. 2014;42(1):3–19.
5. Mensink W. Kunnen we een betere wereld kopen? De consument en het fairtrade-complex. Amsterdam: Boom; 2015.
6. Higgs S. Social norms and their influence on eating behaviour. Appetite. 2015;86:38–44.